

CEMİL MERİÇ'İN LÜGATÇESİ: “KANAVİÇE” ÜZERİNE

M. Abdullah Arslan

- *Bu Ülke*, ilk olarak 1974'te Ötüken Yayınları arasında çıkar. Kitap üç bölümden oluşur: Birinci bölüm “Siham-ı Kaza”, ikinci bölüm “Biz ve Onlar”, üçüncü bölüm “Fildişi Kule” adlarını taşır. Kitabın sonundaki lügatçe dikkat çekicidir. Bu bölümde, kızı Ümit Meriç'in tabiriyle “*Ülkesi için 35 yaşında kaybettiği gözlerine rağmen eserler veren, 86 bin lira maaşla 11.000 kitaplık kütüphane oluşturan âmâ bilge adam*” (Onur, 2005: 83) kullandığı kavram ve terimler sıralar. “*Kendi kavramlarını açıklar, âdeta sırları çözen açıklamalar*” yapar (Aydoğdu, 2008: 267).

“*Bu kitap yüz elli yıl sonra da olsa Türk düşüncesinin haysiyetini kurtarmıştır.*” (2008: 337) cümlesiyle *Bu Ülke*'nin düşünce tarihimiz içindeki yerine ve değerine vurgu yapan Meriç “*Hiçbir partiye, menfaate bağlı değilim; hazırlığım mükemmeldir; yazılarımda dürüstlük esastır.*” (Açıkgöz, 1993: 28) cümleleriyle de kendini ifade etme ihtiyacı duyar.

Eserin “Kanaviçe” bölümünde 225 kelimenin açıklaması vardır. Bu kelimelerden 100'ü kavram ve terim, diğerleri özel isimdir. Lügatçede yer verilen maddelerin en uzununu “Dante”dir ve iki buçuk sayfa sürer. En kısa maddeler ise bir kelimelik açıklamalardır. “*Kadinâşinaslık, kadirbilmezlik*”; “*lâyetebedel. değişmez*”; “*nass, dogma.*”; “*rasyonalizm, akılcılık*”; “*salname, yıllık*” gibi.

“Kanaviçe”den Örnekler

Meriç'in kavramlara verdiği karşılıkları anlamak, diğer kitaplarını da okumaktan geçer; derin ve yoğun bilgileri normal sözlüklerde bulmak kabil değildir.

Bu yazımızda Cemil Meriç'in kavram ve terimlere yaklaşımını belirlemek amacıyla sadece birkaç örneğe yer vermek istiyoruz.

Ahimsa

Kitaptan örnekleyeceğimiz ilk kavram olan “ahimsa”yı Meriç, “*Hint ahlakının ana ilkelerinden biri, kötülüğe sevgi ile mukabele etmek*” (2008, s.301) biçiminde tanımlar. Ancak *İslam Ansiklopedisi*’nde “ahimsa”nın “hayvanlara ya da genel anlamıyla canlılara zarar vermeme”, “zarar vermemek, öldürmemek, şiddete başvurmamak” anlamında bir ilke olduğu ve bu ilkenin Hint dinlerinde önemli bir yer tuttuğu bilgisine rastlanır (TDV, 1992: 332).

Akademi

Sözlüklerde “*Birçok ülkede bilim ve sanat alanında akademik çalışmalar yapan bilimsel kurul.*” (TDK, sozluk.gov.tr), “*İlim, sanat ve edebiyat dallarında seçkin kimselerin meydana getirdiği kuruluş.*” (Ayverdi, lugatim.com); “Platon’un ders verdiği bahçe; bilim, kültür ve sanatla ilgili olarak söz sahibi kişilerin toplandığı kurul, demek; uygulamalı yüksekokul” (Çağbayır, 2007: 164); anlamları verilen “akademi”yi Meriç, kökeninden başlayarak iki sayfa civarında açıklar: *Akademus* veya *Hekademos*’un bir efsane kahramanı olduğunu belirterek konuya girer ve akademinin oluşum sürecini özetler:

“*Kahramanın ölümünden sonra Akademos adıyla yâd edilen malikâne, gezinti yeri olmuş. Eflatun da dolaşmış o hayabanda, şakirtlerini orada toplar, çınarların gölgesinde verilmiş derslerini. Nesiller birbirini kovalamış ve Eflatun’un felsefesine Akademya denilmiş. Zamanla Akademya belirli bir felsefe mektebinin ismi olmaktan çıkmış, yüksekokul anlamına gelmiş. Kelime, bilginler, şairler toplulukları için de zamanla kullanılmış. 1672’de 14. Louis hamî oluyor ve Akademi resmî bir müessese hâline geliyor.*” (2008: 302-304)

Akl-ı Selim

Lügatçede bir diğer kelime “*Akl-ı Selim*” olarak kayda geçer. Meriç’in ifadesiyle 18. Asrın maddeci filozofu d’Holbach’ın Hristiyanlığı yeren meşhur kitabıdır. Abdullah Cevdet yanlışlıkla papaz Meslier’ye atfedilen bu eseri yobazlıkla savışmak için (?) Türkçeye çevirir, Millî Eğitim Bakanlığı yanlışlığı düzeltmeden ve çok lüzumlu bir kitapmış gibi yeni harflerle tekrar basar (Meriç, 2008: 304).

Avigas’ın Ahır

Meriç, bu kavramı açıklarken masalsı, mitik bir dil kullanır: “*Augias adlı bir hükümdar varmış. Bir de asırlardır temizlenmeyen ahır. Herakles, Fırat nehrinin yatağını değiştirerek temizlemiş ahırını ama Augias sözünden caymış, sığırları vermemiş. Kahramanımız da kellesini koparmış herifin. Augias’ın ahırını diye asırlardır su yüzü görmemiş pislik deryası yerlere denir. Tabir mecazen de kullanılır, burada olduğu gibi.*” (2008: 305)

Babil Kulesi

Güncel Türkçe Sözlük’te “*Babil şehrinde bulunan ve yapılışı sırasında çalışanlarının dillerinin birbirini anlamaz hâle getirildiğine inanılan kule; Birbirini dinlemeden farklı farklı konuların konuşulması sebebiyle uyumsuzluk ve anlaşmazlık yaşanan*

yer.” (TDK, sozluk.gov.tr) biçiminde tanımlanan Babil Kulesi, Cemil Meriç’in cümlelerinde şu karşılığı bulur: “*Tevrat’a göre Nuh’un torunları gökyüzüne ulaşmak için böyle bir kule inşa etmek sevdasına düşmüşler ve Yehova onları cezalandırmış. İçinde çeşitli dillerin konuşulduğu yer. Büyük bir karışıklığın hâkim olduğu, kimsenin kimseyi dinlemeden hep bir ağızdan konuştuğu toplantı.*” (2008: 305).

Ba’s-ü bâd-el mevt

Meriç’in bazı kavramlara kendince anlam verdiği görülür. Bunlardan biri de “Ba’s-ü bâd-el mevt”tir. Kavram için “ölümden sonra diriliş” açıklamasının ardından, yaşadığı dönemde anlaşılamayan bazı isimlerin ilerleyen dönemlerde hak ettikleri ilgiyi gördüklerine dair bir örnekleme yapar: “*Çağların zevkine hitab etmeyen yazarlar var. Stendhal ve Nietzsche gibi. Bir zaman unutulduktan sonra tekrar sahneye çıkar ve kalabalığın gönlünü fethederler.*” (2008: 306)

Burjuvazi

Güncel Türkçe Sözlük’te burjuva, şehirde yaşayan, özel imtiyazlardan yararlanan veya orta sınıftan olan, kentsoylu (TDK, sozluk.gov.tr) biçiminde tanımlanırken kaynaklar burjuvazi için “...*kapitalist toplumlarda artık değerin bölüşülmesi noktasında işçi sınıfı ile mücadele eden ve kapitalizmin korunmasından çıkar sağladığı varsayılan orta sınıf ya da yönetici kesim. Marksist kurama göre, kapitalist üretim biçiminde, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan ve artık değere el koymak suretiyle ücretli emeği sömürerek yaşayan sınıf*” (Demir-Acar,1992: 63); “...*geniş bir çerçeve içinde, modern Avrupa toplumunun, yeni kapitalist sistemde girişimci olarak ortaya çıkan ve böylelikle eski ekonomik sistemin egemen sınıfının olduğu kadar, yeni endüstri düzeninin işçi sınıfının da karşısında yer alan orta sınıfı; kapitalist toplumda, orta ya da daha çok yönetici sınıfı göstermek için kullanılan terim.*” (Cevizci, 2020) açıklamasını yapar.

Meriç’in kavrama getirdiği açıklama ise şöyledir: “*1789 İhtilalinden önce Fransa üç sınıfa ayrılmıştı: Zadegân, ruhban ve halk. Halka, üçünü sınıf (tiers-etat) da denilir. Burjuvazi tiers-etat’ın en seçkin, en zengin ve en şuurlu kısmı.*” (2008: 306)

Caliban

Bir özel ad olan Caliban, Meriç’in ifadesiyle “*Shakespeare’in ‘Fırtına’sında adı geçen bir kahraman(dır). Bir büyücü ile bir şeytanın çocuğu(dur). Daha büyük bir güce boyun eğmek zorunda kalır ama daima başkaldırır. Yazımızda, Avrupa burjuvazisini temsil eder.*” (2008: 307).

Deva

Kanaviçe’de şöyle tanımlanır: “*Aryaların eski tanrısı: Gök, ışık. İslamiyet’in kabulünden sonra Deva, dev olur yani kadim mabut ifritleşir.*” (Meriç, 2008: 312)

Dilemma

Kavramın eski dilde karşılığının “kıyas-ı mukassem” olduğunu hatırlatan Meriç, “Konuşmacıya seçmesi için iki ihtimal sunan akıl yürütme. Diğeri yanışsa öteki doğrudur bu ihtimallerin ve her iki kaziyenin ortak bir neticesi vardır, kendini kesin olarak kabul ettiren bir netice.” (2008: 312) acıkmasını yapar.

Eyyam-ı Baharest

Bire bir çevirisi “bahar günleridir” olan Farsça tamlamayı Meriç, “*bahar geldi, gül, lale ve nesrin fışkırdı topraktan. Sen hâlâ toprakta ne arıyorsun?*” (Meriç, 2008: 313) cümleleriyle anlamlandırır.

Hân-ı Yağma

Meriç, Tevfik Fikret’in İttihat ve Terakki yetkilileri için kaleme aldığı, “*Yiğın efendiler yiğın, bu hân-ı iştiha sizin / Patlayınca, çatlayınca tıksırıncaya kadar yiğın*” dizeleriyle başlayan ve dilden dile dolaşan tanınmış hicvini, Victor Hugo’nun “Joyeuse vie” adlı şiirinden ilham alarak yazdığını kaydeder. Karşılaştırma için Hugo’nun şiirinden bir bölümün çevirisini verir:

*Ha gayret yağmacılar, salaklar, sayın baylar,
Hazların etrafına çöreklenin, şölen var...
Kořun yeriniz hazır,
Baylar, hayat kısadır, yiğın, için eğlenin
Sizlersiniz sahibi bu talihsiz ülkenin,
Bu millet malınızdır... (Meriç, 2008: 314-315)*

Cemil Meriç bazı kavramlar için hiç açıklama yapmadan diğerk kitaplarına doğrudan göndermede bulunur. Mesela “ideoloji” kelimesi için “bk. Cemil Meriç, *Umrandan Uygurluğa* ve Cemil Meriç, *Kırk Ambar* “İdeolojiler ve çağdaş elit” vd. (Meriç, 2008: 317)

Hürmüz

Kaynaklarda “*Behmen’in oğlu, Nuřirevan’ın torunu. Zulmünden dolayı tahttan indirilmiş, gözüne mil çekilmiştir.*” (Onay, 1992: 11); “Zerdüřt tarafından Tanrı için yaratılmış bir isim olarak, lafzen “Bilge Tanrı” anlamına gelen en üstün Tanrı. Buna göre Zerdüřt zaten var olan bir Tanrı olarak “ahura”yı almış ve ona “bilgelik” anlamına gelen “mazda”yı eklemiş. Meydana getirdiği ilahi düzenin bekçisi olup tüm iyi varlıkların yerlerini ve etkinliklerini de belirler. Uyumağığı için aldatılamayan *Ahuramazda* insanların niyetlerini, açık ya da gizli eylemlerini kontrol eder.” (Cevizci, 2020: 60) gibi ifadelerle tanıtılan Hürmüz ya da diğerk adıyla Ahuramazda, Meriç’in Kanaviçe’sinde kısaca “Zerdüřtlerin *hayır tanrısı*” (2008: 317) biçiminde tanımlanır. Devamında şer tanrısı olan-Ehrimen’in (Angromenyu) de adı anılır.

İlyada

Meriç destanla ilgili olarak “*Homer’in eseri. Kuvvetli bir rivayete göre Hintçeden aktarılmış.*” (Meriç, 2008: 317) bilgisini aktarır.

Meriç’in “kuvvetli bir rivayet” olarak kaydettiği bilgi diğer kaynaklar tarafından paylaşılmaz. Örnek olması bakımından Erhat’ın İlyada hakkındaki 2,5 sayfalık açıklamasında Hintçeden söz edilmez Erhat özetle şu açıklamada bulunur: “*Homeros’un İlias ya da İlyada adlı büyük destanı. İlyon yani Troya destanı adını taşıdığı hâlde, Troya Savaşı efsanesinin ancak kısa bir bölümünü yansıtır. 24 bölümlü ve 16.000’den fazla dizeli destan.*” (Erhat, 1996: 154)

Kabil

Bu Ülke yazarı, Hz. Âdem’in oğullarından biri olan Kabil’i tanıtırken “Kabil kompleksi”ni de tanımlar. Ardından bu özel ada kendi yüklediği özgün anlamı vurgular: “Tevrat’a göre kardeşi Habil’i öldürdükten sonra ana yurdundan uzaklaşır. Çağdaş psikoloji “Kabil kompleksi” diye büyük kardeşin küçük kardeşe karşı duyduğu kıskançlığı adlandırır. Biz, Kabil kompleksini ayrı bir manada kullanıyoruz: İşlediği cinayeti unutmak için vaka mahallinden uzaklaşan, vicdanının sesini yad ellerde unutmaya çalışan bir bedbahtın karanlık ve günahkâr duyguları (Meriç, 2008: 318).

Kültür

Cemil Meriç “kültür” kavramıyla ilgili olarak geniş bilgi için doğrudan kendi eserlerini adres gösterir: bk. *Umran’dan Uygarlığa* “Kültür ve ötesi” ve *Kültürden İrfana*, birinci bölüm, (2008: 320). Gönderme yapılan birinci eserin ilgili bölümünde Meriç, kültürün yabancı bir kelime olduğunu, cazibesinin Avrupalı oluşundan geldiğini, kendisinin bu kavramı Fransızların anladığı anlamda, aşağı yukarı “irfan” karşılığı kullandığını belirtir. Devamında gerçek kültürün bir tutku olduğunu söyler; bütün varlığımızı ilgilendiren bir davranış, insana inanış, kendini insanlığın kaderinden sorumlu tutuş olarak yorumlar. “*Kısaca bir sevgidir kültür.*” dedikten sonra bir soru sorar ve cevabını da kendisi verir: “*Neden bu tutku bütün milletlere mal edilmesin? İnsanlar, yaşayan ve yaşanmış bir kültür sayesinde acılarını yenebilirler; yaşamak için çaba harcamak yetmez, olmak için de çaba harcamak gerek. İnsanın kendi kendini fethi bu; maşeri hümanizmanın inşası, bugünü maziyle zenginleştirmek, mazi ve istikbale. Kim böyle bir cihada katılmak istemez?*” (Meriç, 1977: 102)

Maddecilik

Güncel Türkçe Sözlük’te “maddecilik”, “materyalizm; para, mal vb.ne çok önem verme.” (TDK, sozluk.gov.tr) şeklinde tanımlanır.

Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde “*Maddenin kendiliğindenliğini, öncelliğini ve belirleyiciliğini kabul eden düşünce biçimi. Maddenin ezeliğini, her türlü gerçekliğin özünün veya temelini maddeye indirgenebileceğini ve dünya ötesi bir hayatın yokluğunu savunan dünya görüşü.*” (Demir-Acar, 1992: 233); *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*’nde ise “... yalnız maddenin gerçek olduğunu ve zihin, düşünce ve

maksat gibi ögelerin bile hareket hâlinde madde biçimine dönüşeceğini ileri süren tarihî görüş, özdekçilik, materyalizm” (Alaylıoğlu-Oğuzkan, 1976: 191) cümleleriyle açıklanır.

Meriç’in maddecilik kavramıyla ilgili tanımını ise şöyledir: “Her türlü varlığın maddeye dayandığını ileri süren felsefe sistemi. Ruhun, öteki dünyanın ve Tanrı’nın varlığını kabul etmez.” (2008: 321)

Modernleşmek

Meriç, modernleşmek kelimesiyle ilgili yorum yaparken Batılılaşmak, çağdaşlaşmak, Avrupalılaşmak gibi kavramlara da değinir: “Bu kelimeye geliş çok gariptir. İngilizler Hindistan’da ve sömürgelerinde İngilizleştirmeyi, Fransızlar Cezayir ve Tunus’ta Fransızlaştırmayı tatbik ettiler. Amerika ve Rusya ortaya çıkınca ‘Avrupalılaştırmak’ kelimesi doğdu. Avrupalılar bilhassa Amerikalılara karşı ‘Batılılaştırmak’ kelimesini kullandılar. Rusya da bahis mevzu olunca kelime ‘modernleşmek’ şeklinde tezahür etti. Düşünmek için kelimelerden, mefhumlardan işe başlamak lazım. Çağdaşlaşmaktan Avrupalılaşmak anlaşılıyor. Berkes çağdaşlaşmaktan dinsizleşmeyi anlıyor. 1947’de çıkan Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi’nde Avrupalılaşmak kelimesi var, ‘Modernleşmek’ ve ‘Batılılaşmak’ kelimeleri yok. Fakat 1967’de yapılan yeni baskısında Modernleşmek ve Batılılaşmak var, ‘Avrupalaşmak’ yok, görüyorsun evladım oyun açık. Sovyet ve kapitalist dünyanın birleştikleri tek gerçek sanayileşmek.” (Açıkgöz, 1993: 27)

Karataş “modern” ve “modernizm” kavramıyla ilgili olarak şöyle der: Dilimizde “çağdaş, yeni” tabirleri ile karşılansa da “modern” sözcüğünün daha geniş anlamlar çağrıştırdığını, kültürlere ve milletlere göre farklı anlamlara geldiğini gözlemek zor değildir. Kapitalizmin ilk adımlarından bu yana sürekli, üstelik de çok hızlı ekonomik, toplumsal, dinsel, düşünsel, sanatsal değişimleri içeren bir sözcük. Sanayileşme, laikleşme, usun öne çıkışı, bilimlerin yol göstericiliğini benimseme, geleneksel değerlere bağlılıktan kopuş, nesnellik, yarırcılık, insanın birey olarak yücelişi... Görüldüğü gibi kentleşmeyle, kentsoylulukla yakın ilişkiler içinde, genel anlamıyla “modern” sözcüğü. Modernizm, 20. yüzyılın başlarında dünya edebiyatlarına hâkim olan genel sanat eğilimi. Genellikle 1890 ile 1930 arasındaki dönem modernizmin egemenlik devri olarak kabul edilir (2007).

Sağ ve Sol

Meriç ideolojik kamplaşmaları ifade eden sağ ve sol kavramlarına eleştirel yaklaşır. Her iki kavramı da “kaypak” ve “uyumsuz” bulur. Temsilcilerinin zaman zaman birbirinin yerine geçtiklerini de ifade eder. Kendini bir put kırıcı olarak tanımlarken sağa da sola da uzak durur. Meriç’in bu düşünceleri *Bu Ülke*’nin “Kanaviçe” bölümüne şu cümlelerle girer:

Hint meçhule açılan bir kapıydı, meçhule yani insana. 4 yıl Ganj kıyılarında vecitle dolaşım. Sağ dediler. Oysa Hint’i bana tanıtan ve sevdiren Romain Rolland olmuştı, bana ve Fransa’ya. Saint-Simon’la uğraştım 2

yıl, çağımız onunla başlıyordu. Sol dediler. Hint'i yazarken tek amacım vardı. Asya'nın büyüklüğünü haykırmak yani bir vehmi devirmek, bir iftirayı yok etmek. Saint-Simon'u putları yıkmak için kaleme almıştım. Her iki kitap da peşin hükümlerin rahatını kaçırdı. Ne solun hoşuna gittiler ne sağın. Anladım ki bu iki kelime aynı anlayışsızlığın, aynı kinlerin, aynı cehaletin ifadesidir. Çamur ama Batı'dan ithal edilmiş. Lukretius'u hatırlıyorum. Büyük şair 2000 yıl önce görmüş hakikati. Sağla sol, Batı'yla Doğu gibi kaypak iki kavram. Sağ da sol da tecanüsten mahrum. Bugün sağı temsil edenler, dün solu temsil ediyordu. (2008: 328-329)

Kaynaklar

- Açıköz, Halil, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, Seyran Yayınları, İstanbul 1993.
- Alaylıoğlu, Ruşen- Oğuzkan, A. Ferhan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul 1976.
- Aydoğdu, Cengiz, "Ufukların Musahibi: 'Bu Ülke'nin Cemil Meriç'i", *Cemil Meriç*, ed.: Murat Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lugati*, lugatim.com
- Cevizci, Ahmet, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, C I-II, Say Yayınları, İstanbul 2020.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- Demir, Ömer, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Karataş, Turan, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Meriç, Cemil, *Umrandan Uygurluğa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz.: Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- Onur, Hüdavendigar, *Türk Sağı Sözlüğü*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2005.
- Tümer, Günay, "Brahmanizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 6, İstanbul 1992.
- TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr